

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: СУЧАСНІ ТА ІСТОРИЧНІ КОНТЕКСТИ, КОМПАРАТИВНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ

<https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.020>

УДК 355:233:11+353.8

Ольга ПАШКОВА

кандидат історичних наук,

науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії

Національний університет оборони України

імені Івана Черняхівського (Київ, Україна)

black_swift@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-6525-4613>

ВОЄНІЗОВАНІ ТАБОРИ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ ДОНЕЦЬКОЇ І ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ І ЗМІСТОВИЙ АСПЕКТИ РОБОТИ

Для протистояння державній владі України 2014 р. у деяких районах Донецької і Луганської областей створювались незаконні збройні формування, до складу яких вербували і молодь віком до 18 років. Частина неповнолітніх проходила відповідну підготовку у воєнізованих таборах, що 2014 р. виникали на тимчасово окупованих територіях Донбасу стихійно. У подальшому окупаційні адміністрації «республік» розпочали «системну» роботу з мілітаризації місцевої молоді: як через сферу освіти, так і в позаурочний час. **Мета** — розкрити особливості мілітаризації молоді тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей через діяльність воєнізованих таборів. **Методологію дослідження** склали історико-генетичний, історико-системний методи. Виконане дослідження базується на комплексі джерел: офіційних повідомленнях державних органів влади України — Офісу Генерального прокурора України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; даних, зібраних правозахисними організаціями; фото та відеоматеріалах; повідомленнях у соціальних мережах; публікаціях засобів масової

Цитування: Пашкова О. Воєнізовані табори для неповнолітніх на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей: організаційний і змістовий аспекти роботи. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568). С. 20—35. <https://doi.org/10.15407/uhj2023.01.020>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. *Український історичний журнал*. 2023. № 1 (568)

інформації, зокрема підконтрольних самопроголошеним органам на вказаних тимчасово окупованих територіях; повідомленнях із «офіційних електронних ресурсів» самопроголошених органів влади на цих територіях. **Основні результати дослідження.** На підставі аналізу діяльності воєнізованих таборів визначено першорядні аспекти їхньої роботи, головних суб'єктів, особливості функціонування тощо. **Подальших студіювань потребує** «система військово-патріотичного виховання» у квазіутвореннях на Донбасі, якщо розглядати її як апробовану Російською Федерацією систему впливу на дітей та юнацтво для насадження на інших окупованих нею територіях України.

Ключові слова: воєнізований табір, військова підготовка, мілітаризація, молодь, неповнолітні, тимчасово окупована територія, Україна, Донбас, Російська Федерація.

Постановка проблеми. Державна політика України упродовж 2014—2021 рр. була спрямована на розроблення стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих районів Донецької і Луганської областей, а також Автономної Республіки Крим та м. Севастополь. Значним викликом для України у контексті захисту прав дитини, а також майбутньої адаптації та соціалізації дітей в українському суспільстві став віктимний досвід дітей війни, які пережили насильство або самі його вчиняли під впливом дорослих. Починаючи з 2014 р. Донецька обласна прокуратура розпочала низку кримінальних проваджень за фактом втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність.

Водночас перспективним напрямом залучення молоді, яка мешкала і проходила своє становлення в умовах окупації, у соціокультурний простір України, було визначено набуття нею української освіти. Реалізація певних заходів (можливість здобуття середньої освіти в Україні за дистанційною формою навчання, запровадження спрощеного механізму перетину дітьми контрольних пунктів пропуску з окупованих територій Донецької і Луганської областей, полегшення процедури вступу до закладів вищої освіти (ЗВО) України з отриманням у подальшому валідного документа) допомогла забезпечити можливість вступу до ЗВО 2020 р. для понад 2000 дітей із тимчасово окупованих територій України, з яких понад 300 осіб — з Автономної Республіки Крим та м. Севастополя. Амбітна державна політика України щодо протидії негативному російському впливу на молодь окремих районів Донбасу і Криму передбачала й надалі заохочувати її отримувати вищу освіту українського зразка, збільшивши кількість вступників із територій, тимчасово непідконтрольних українській владі, до 10 тис. упродовж 2021—2025 рр. [1, С. 58].

Водночас пошук оптимальних шляхів майбутньої реінтеграції в українське суспільство молоді з тимчасово окупованих районів Донецької і Луганської областей зумовлював широку суспільну дискусію з точки зору політико-соціальних, правових, історико-культурних і психолого-педагогічних міркувань через значний період перебування молодих людей в антиукраїнському (проросійському, прорадянському) інформаційному, культурному, освітньому, політико-правовому середовищі. Як наслідок, соціалізація місцевої молоді в умовах збройного конфлікту; специфічне «державне» (освітні стандарти і зміст освіти загалом) і сімейне (приклад батьків або інших родичів — учас-

ників незаконних збройних формувань) виховання; масована мілітаризація, що передбачала не лише суто військову підготовку, а й відповідне її змістове наповнення, адже вчити стріляти без формування образу ворога, проти якого буде застосована зброя, немає сенсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній історіографії ґрунтовні дослідження етнополітичного «обличчя» Донбасу належать ученим провідних наукових установ: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інституту історії України НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень. Фокус їхніх студій концентрувався на демографічних, етнічних і ідентифікаційних особливостях, електоральних настроях і рівні політичної активності мешканців Донецької та Луганської областей, а також державної стратегії щодо провадження мовної, освітньої, інформаційної та політики національної пам'яті в регіональному розрізі [2—4].

У контексті залучення молоді східних областей України до суспільних процесів відмічається цілеспрямована робота російських агентів впливу за участю місцевих політичних еліт зі створення й підтримання на початку 2000-х років (особливо після «Помаранчевої революції») «спортивних» організацій, парамілітарних угруповань, почасти із залученням членів «спортивно-патріотичних» клубів [3, С. 447; 4, С. 271], побудованих частково за військовим, частково за кримінальним принципом. Членів подібних організацій (молодь чоловічої статі) залучали до вчинення протиправних дій, зокрема щодо учасників мирних зібрань. Про підготовку місцевої молоді до можливого збройного протистояння українській владі свідчить діяльність організації «Донецька республіка», під егідою якої ще у 2009—2010 рр. на території Донецької області діяли літні короткотривалі воєнізовані табори, наприклад у м. Макіївка, де молоді люди проходили базову військову підготовку, зокрема вогневу, з використанням бойової зброї [5; 6, С. 37].

Після початку збройного конфлікту на Сході України увага вітчизняних науковців зосередилась на конкретних аспектах молодіжної експансіоністської політики РФ на тимчасово окупованих нею територіях: «виховання» через систему освіти (С. Мовчан, М. Суляліна, А. Галай та ін.), вербування неповнолітніх до складу незаконних збройних формувань із відповідною «виховною роботою» (С. Зубченко, О. Клименко та ін.). Крім того, проблема залучення неповнолітніх до участі у збройному конфлікті на Сході України знайшла відображення у наукових працях юридичного профілю (Н. Лесько, І. Ничитайло, С. Романцова, М. Чеховська та ін.). Деякі аспекти військової підготовки неповнолітніх як елемент порушення норм міжнародного гуманітарного права фіксували представники правозахисних організацій («Справедливість заради миру на Донбасі», Східноєвропейський центр громадянських ініціатив тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільно-політична криза, інспірована РФ у східних областях України на початку 2014 р., спонукала

частину місцевої молоді до деструктивної поведінки чи навіть злочинної діяльності. У «групі ризику» опинялись учні старших класів закладів середньої освіти, студенти місцевих закладів професійно-технічної, а також перших курсів закладів вищої освіти. Серед причин, що ймовірно зумовлювали участь молоді, зокрема неповнолітніх осіб (середнього і старшого шкільного віку), у діях, спрямованих на повалення української державності, і приєднання до незаконних збройних формувань (НЗФ) на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей, превалювали:

- «героїка» війни — не в останню чергу через багаторічну культивування у східних областях України наративів «Великої Вітчизняної» і «бойової звитяги» Донбасу, глорифікацію образів радянського «воїна-визволителя», а також неповнолітніх партизанів і так званих синів полків, що призвело до позиціонування збройного конфлікту, розпочатого 2014 р., як «визволення Донбасу від фашизму»;

- перспектива покращення матеріального становища;
- педагогічна та соціальна занедбаність — діти із сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, із низьким рівнем соціальної відповідальності, навчальної успішності тощо;

- домінування російського і проросійського медіапродукту в місцевому інформаційному просторі — антиукраїнська пропаганда через російські та локальні засоби масової інформації, донесення викривленої інформації про реальний стан справ у державі у період подій осені 2013 — зими 2014 рр. тощо;

- вплив друзів, батьків, наставників (шкільних вчителів, спортивних тренерів) — до протиправних дій із повалення конституційного ладу в Україні, зокрема захоплення і утримання адміністративних будівель; до бойових дій у складі НЗФ долучались вихованці місцевих військово-патріотичних клубів (які до весни 2014 р. функціонували як проукраїнські) на чолі зі своїми наставниками, учасники спортивних клубів під проводом тренерів, неповнолітні разом із батьками або іншими старшими родичами.

Водночас з боку самих НЗФ і самопроголошених органів влади вербування і залучення неповнолітніх до діяльності НЗФ у будь-якій ролі мало кілька вимірів: суто військовий, пропагандистський, психологічний тощо. Так, використання неповнолітніх «солдатів» є економічно вигідним, такий «особовий склад» не потребує додаткового фінансового та матеріального забезпечення. Діти-комбатанти можуть демонструвати високий рівень дисциплінованості, сумлінно виконуючи будь-які накази дорослих наставників, а постійно перебуваючи у військовому середовищі, засвоюють лише силові методи вирішення конфлікту, тому в умовах бойових дій проявляють безкомпромісне ставлення до противника [7, С. 17]. Під час «служби» на неповнолітніх покладали здебільшого такі завдання: спорудження блокпостів і укріплень, чергування на блокпостах (перевірка автотранспорту, вантажів, документів), охорона захоплених будівель і прилеглих до них територій, виявлення проукраїнськи налаштованих громадян і громадян, нелояльних до

утруповань «ДНР/ЛНР», здійснення охоронних функцій у місцях несвободи (нагляд за військовополоненими у камерах і під час примусової праці), виконання різноманітних побутових і господарських робіт тощо [8, С. 351]. Не менш важливо, що неповнолітніх (не масово) залучали і безпосередньо до ведення бойових дій у складі НЗФ проти сил антитерористичної операції.

Проте виконання таких завдань потребувало оволодіння відповідними знаннями й уміннями, як мінімум основами тактичної, вогневої та медико-санітарної підготовки. Базові уявлення про ведення загальновійськового бою, поводження зі стрілецькою зброєю, боєприпасами та ручними гранатами, надання першої домедичної допомоги тощо неповнолітні отримували у «військово-патріотичних» воєнізованих таборах, котрі 2014 р. на тимчасово окупованих територіях Донбасу організовували спорадично й не повсюдно. Наприклад, базовий курс військової підготовки учасники НЗФ «батальйон Святого Георгія» (м. Ровеньки, Луганська обл.) проходили у спеціалізованому таборі поблизу Луганська, програма якого передбачала вогневу та фізичну (прийоми рукопашного бою) підготовку, освоєння основ інженерно-саперної справи (мінування, розмінування) і розвідувальної діяльності тощо [7, С. 16]. Неповнолітній, залучений до охорони військовополонених сил антитерористичної операції, яких представники НЗФ утримували у міській раді м. Торезьк (Донецька обл.), напередодні проходив відповідну підготовку в одному з воєнізованих таборів [9].

Розтиражований образ неповнолітнього «захисника Вітчизни» самопроголошені окупаційні адміністрації та ватажки терористичних формувань експлуатували для посилення антиукраїнських настроїв серед місцевого населення, рекрутування більшої кількості осіб до протистояння законній українській владі. Так, згадане НЗФ «батальйон Святого Георгія» на чолі з місцевим «священнослужителем», створене за ініціативи керівництва «ЛНР» для «патріотичного виховання» молоді, комплектували винятково неповнолітніми віком 12—16 років (без гендерних обмежень). Ймовірно, функціонування такого формату НЗФ мало на меті радше досягнення пропагандистського ефекту, аніж практичне його застосування проти сил антитерористичної операції, зважаючи на кількісну та якісну характеристику його «особового складу».

Психологічний вимір використання неповнолітніх полягав у спробі вплинути на моральний стан представників сил антитерористичної операції, коли дітей залучали для здійснення психологічного тиску на утримуваних у полоні осіб (під час конвоювання, наприклад «марш» військовополонених у Донецьку у серпні 2014 р., у медичних закладах, місцях ув'язнення тощо). Так, було зафіксовано участь 10 осіб віком 15—20 років в охороні військовополонених, а також залучення однієї особи цієї вікової групи безпосередньо до проведення допитів представників сил антитерористичної операції та цивільних осіб у місцях несвободи, розташованих у «ДНР», протягом 2014—2015 рр. Зокрема, у м. Сніжне охоронні функції (з використанням стрілецької зброї) у подібних

місцях покладали на щонайменше чотирьох юнаків, які на той момент досягли лише 15-річного віку, у м. Макіївка — на 17-річну дівчину [10, С. 40, 42]. Зафіксовано випадки, коли неповнолітні долучались до насильницьких дій відносно полонених, зокрема у м. Слов'янськ, де під час тимчасової окупації міста бранців незаконно утримували у підвалі приміщення СБУ [11, С. 214].

Із локалізацією збройного конфлікту потреба у залученні неповнолітніх до НЗФ загалом деактуалізувалась, натомість мілітаризація дітей і молоді тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей почала набувати очевидної системності. Це зумовлено запровадженням процесів так званого державотворення, що позначились на освітній сфері як найсприятливішому середовищі для індоктринації нових «патріотичних» ідеологем. Уже протягом першого «навчального року» за новими «освітніми стандартами» почалося формування «громадян республік»: діти називали себе «новоросами», використовували символіку «ЛНР» тощо [2, С. 61].

Створення «системи патріотичного виховання» у квазіутвореннях ОРДЛО супроводжувалось розробленням відповідної «нормативно-правової бази». Основоположні «документи» у цій сфері з'явилися у псевдореспубліках майже одночасно — у липні 2015 р.¹ Вони містили загальні положення (термінологічний апарат, цілі та задачі, принципи, суб'єктів системи патріотичного виховання), а також визначили суб'єктів «державного регулювання і управління» у сфері патріотичного виховання. Реалізацію положень, викладених у цих «документах», почали здійснювати через відповідні «програми»². Чільне місце у «концепціях» і «законах» відведено військово-патріотичному вихованню (як однієї зі складових патріотичного), що розглядалось як основа для формування у молоді готовності до проходження «військової служби».

Поряд із функціонуванням освітньої сфери (перероблення змісту навчальних дисциплін і навчально-методичної бази, перепідготовка педагогічних працівників, утворення класів із посиленою військовою підготовкою тощо), забезпечення позааудиторної діяльності учнівської молоді склало «систему патріотичного виховання» в ОРДЛО. Низка «документів» стосувались організації

¹ «Приказ министерства молодежи, спорта и туризма Донецкой Народной Республики от 22.06.2015 № 94, министерства образования и науки Донецкой Народной Республики от 17.07.2015 № 322 “Об утверждении концепции патриотического воспитания детей и учащейся молодежи”»; «Закон луганской народной республики от 30.07.2015 № 51-І “О системе патриотического воспитания граждан Луганской Народной Республики”».

² «Постановление Совета министров Луганской Народной Республики от 27.12.2016 № 723 об утверждении государственной целевой программы “Патриотическое воспитание подрастающего поколения Луганской Народной Республики на 2016—2020 годы”»; «Распоряжение главы Донецкой Народной Республики от 09.08.2017 № 252 об утверждении программы “Патриотическое воспитание детей и молодежи Донецкой Народной Республики”»; «Постановление Донецкой Народной Республики от 30.04.2020 № 22-3 “Об утверждении республиканской программы патриотического воспитания граждан Донецкой Народной Республики на 2020—2022 годы”».

дозвілля місцевих неповнолітніх у позаурочний час: «Тимчасовий порядок діяльності патріотичних, військово-патріотичних, спортивно-патріотичних молодіжних і дитячих об'єднань ДНР», «Типова програма підготовки вихованців військово-патріотичних клубів, гуртків і об'єднань ДНР» тощо. Кількість діючих патріотичних об'єднань, клубів, центрів, зокрема дитячих і молодіжних, військово-спортивних профільних таборів, громадян, які регулярно беруть участь у роботі подібних об'єднань, та тих, які пройшли підготовку у таборах, було визначено критеріями результативності «системи патріотичного виховання»³.

Так, короткострокові воєнізовані табори (тривалістю від двох до десяти днів, переважно у канікулярний період) стали однією з форм так званого військово-патріотичного виховання «республіканської» молоді. Якщо їх функціонування у перший період збройного конфлікту на Донбасі мало на меті базову підготовку неповнолітніх для виконання конкретних завдань в інтересах тих чи інших НЗФ, то у подальшому програма стала різноманітнішою і спрямовувалась на пропаганду ідеї «захисту Вітчизни» через проходження «військової служби». Змістове наповнення роботи таборів обумовлено специфікою інформаційного (місцеві ЗМІ, соціальні мережі тощо) [12, С. 236—257] й освітнього середовища [13], в якому перебувало неповнолітнє населення тимчасово окупованих територій: глорифікація учасників НЗФ («герої-командири», «батьа»), дегуманізація військовослужбовців військових формувань України («каратели», «бандерівці», «укропи»); міфотворчість, пов'язана з конструюванням «історичної обумовленості» проголошенням псевдореспублік, «перемогами» так званого народного ополчення та «поразками» сил анти-терористичної операції тощо.

Наприклад, влітку 2016 р. за ініціативи НЗФ «Восток» у тимчасово окупованому Донецьку було організовано «військово-патріотичний» табір «Вимпел» для «вихованців» спортивних клубів «ДНР» віком 10—17 років (без гендерних обмежень). Табір був організований за військовим зразком: проживання у військових наметах, наявність військового строю, символіки, проведення занять із військової підготовки [14, С. 135]. На відкритті табору ватажок НЗФ «Восток», керівник місцевої організації «Патріотичні сили Донбасу» закликав неповнолітніх: *«Хлопці, будьте гідні тих чоловіків, які клали свої голови... в цій війні. На вас покладається дуже велика відповідальність. Ви повинні взяти з наших рук і понести далі»* [15]. Наметовий військово-спортивний табір «Вимпел» того ж літа відкрився у с. Благодатне (Амвросіївський р-н, Донецька обл.) на базі дитячого оздоровчого табору «Орлятко», до якого було залучено 200 осіб із числа членів місцевих «військово-патріотичних» клубів, а також учнів закладів середньої освіти. Заняття з рукопашного бою з не-

³ «Постановление Совета министров Луганской Народной Республики от 18.07.2017 № 450/17 “Об утверждении порядка использования системы объективных критериев, которые выступают в качестве обобщенных оценочных показателей (индикаторов) результативности системы патриотического воспитания”».

повнолітніми проводив представник окупаційної адміністрації — «депутат» «народної ради ДНР» [16]. У червні 2016 р. за підтримки так званого військово-патріотичного центру «Захисник Вітчизни» й окупаційної адміністрації м. Харцизьк у Зуївському ландшафтному парку (Донецька обл.) було організовано дводенний (18—19 червня) однойменний воєнізований табір, де 30 підлітків віком 14—15 років із чотирьох тимчасово окупованих міст (Харцизьк, Іловайськ, Зуївка, Зугрес) проходили військову підготовку. Інструктор із рукопашного бою зазначив, що підлітки настільки добре опанували техніку бою, що *«деякі вже хочуть йти служити»* [17]. Три заїзди дітей (по 250 осіб) того ж літа було організовано у воєнізований табір «Лісові простори» (Антрацитівський р-н, Луганська обл.), для якого «міністерство охорони здоров'я ДНР» розробило спеціальні курси з військово-польової хірургії й токсикології [18]. Станом на 2016 р. на тимчасово окупованій території Луганської області було зафіксовано діяльність близько 250 подібних таборів, Донецької — 165 [19, С. 12]. До деяких таборів окупаційні адміністрації залучали винятково дітей, чії батьки входили до складу НЗФ. Так, у квітні 2017 р. у тимчасово окупованому Донецьку було організовано такий захід, під час якого названу категорію неповнолітніх навчали основам поведінки зі зброєю. За словами працівника «військового комісаріату», який сприяв організації заходу, *«дітей привчають до здорового способу життя, спорту, любові до Батьківщини»* [20].

«Військово-патріотичні» табори для дітей із тимчасово окупованих районів Донбасу організовували і на інших територіях, окупованих РФ, — Автономній Республіці Крим і м. Севастополь, Абхазії, а також у Білорусі й самій РФ. Інструкторами у таборах ставали представники російських приватних військових компаній та інших військових формувань, що безпосередньо брали участь у збройному конфлікті на сході України проти сил антитерористичної операції. Так звані патріотичні збори для дітей, де неповнолітніх навчали стрілецькій і вибуховій справі, з 2015 р. організовували у Росії та Білорусі представники російської військової компанії «Е.Н.О.Т. Корп.» [21] і неонацистського військового формування «Русич». Під керівництвом «русичів» і «енотів» 2016 р. у Московській області РФ відбувся «міжнародний військово-патріотичний табір імені Дмитра Донського» за участю підлітків із окупованих районів Донецької і Луганської областей. За словами організаторів заходу, *«ті, хто успішно закінчив підготовку, могли брати участь у гуманітарній допомозі Донбасу і допомагати місцевій міліції боротися з вуличною злочинністю»* [22], що прямо вказує на наміри вербування юнаків до лав незаконних збройних формувань. Близько 200 неповнолітніх із тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей залучалися до участі у виїзних воєнізованих таборах станом на 2017 р. [23, С. 10]. 2018 року діяльність кількох подібних таборів для молоді Донбасу було зафіксовано у Московській та Ростовській областях РФ. Зауважимо, що організація табору «предтеченське містечко» (м. Азов) для дітей учасників НЗФ «ДНР» покладалась на представників Російської православної церкви.

Воєнізовані табори для «республіканських» дітей і підлітків організували і за підтримки оборонного відомства РФ: на базі військових частин (підрозділів) збройних сил РФ («Бойове братство», «Гвардієць» тощо) або із залученням їх представників (зокрема, серед інструкторів табору «Бородіно» були колишні члени групи спеціального призначення внутрішніх військ МВС РФ) [23, С. 11]. Так, 2016 р. було зафіксовано участь підлітків 14—18 років із тимчасово окупованої території Донбасу в 10-денному воєнізованому таборі, розгорнутому на базі навчального центру міністерства оборони РФ (м. Коврово), де з підліткам організували тренування на симуляторах військової техніки, а також викладали техніки рукопашного бою [24]. Учні, так звані кадєтів гімназії № 9 м. Луганськ, вивозили у воєнізований табір «Гвардієць» (м. Нижній Новгород) на базі 210-го гвардійського полку інженерних військ Збройних сил РФ на чолі з полковником авіації. Табір також мав чітку військову організацію — дев'ять команд із різних регіонів РФ та окупованих територій України були розділені на роти і взводи, очолювані військовослужбовцями контрактної служби [25]. Програма цих таборів загалом була типовою і передбачала насамперед тактичну та вогневу підготовку неповнолітніх.

Варто зауважити, що участь дітей і підлітків псевдореспублік у подібних заходах у РФ подавали як заохочення й привілей. Зокрема, за можливість потрапити до літніх таборів на території РФ серед «військово-патріотичних» клубів тимчасово окупованих територій Донбасу організували спеціальні змагання [26]. Заходи з мілітаризації неповнолітніх громадян України у РФ мали на меті «...підготовку дітей, щоб у подальшому вони змогли поширити отримані навички у своїх регіонах» [24], що свідчить про те, що військово-політичне керівництво РФ розглядало молодь окупованих територій Донбасу як потенційний мобілізаційний ресурс у разі ескалації збройного конфлікту з Україною. Водночас, хоча місцеве «патріотичне виховання» й спрямовувалось на формування самоідентифікації молоді як «громадян незалежних республік», воно цілком вписувалось у наративи російської пропаганди про цей регіон як частину «русского мира»: неповнолітні учасники воєнізованого табору з «ДНР» стверджували, що ідентифікують себе як громадян окремої держави, що не мають жодного відношення до України [27], члени «військово-патріотичних» клубів «ДНР» виражали готовність проходити військову службу у збройних силах РФ, зазначаючи, що «різниця немає, «ДНР» чи Росія» [26] тощо. Таке розмивання ідентичності молодшого покоління ОРДЛО (наприклад, використання у роботі таборів радянської, російської та «республіканської» символіки — шевронів, нашивок, прапорів тощо) [14, С. 135] можна розглядати як реалізацію положень про «державну ідеологію» як складову ідеології «русского мира»⁴. А вживання у програмних документах у сфері патріотичного виховання й у

⁴ «Распоряжение главы Донецкой Народной Республики № 252 об утверждении программы “Патриотическое воспитание...”»

риториці представників окупаційних адміністрацій терміна «Вітчизна» без політико-географічної прив'язки могло слугувати підґрунтям для подальших зазіхань на територіальну цілісність України. Експлуатація теми німецько-радянської війни 1941—1945 рр. (приурочення військово-спортивних заходів до «дня Перемоги», організація реконструкцій боїв, конкурсів пісень 1941—1945 рр., змагань на знання «історії Вітчизни» [28], зокрема «Великої Вітчизняної війни» [13]) мала на меті формування у свідомості місцевої молоді переконання про сучасний збройний конфлікт на Донбасі як «продовження війни з фашизмом», утвердження радянського стереотипу про «бойову славу» Донбасу.

Аналіз діяльності воєнізованих таборів для дітей і молоді тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей дає можливість узагальнити організаційний і змістовий аспекти їхньої роботи:

1. Здебільшого подібні заходи проводили за підтримки й ініціативи «міністерств» псевдореспублік: так званих міністерств оборони, молоді, спорту і туризму, охорони здоров'я, державної безпеки, внутрішніх справ тощо. Обов'язки організаторів, а також інструкторів і наставників виконували переважно місцеві учасники незаконних збройних формувань, а також громадяни Російської Федерації (представники приватних військових компаній), які безпосередньо брали участь у протиправних діях проти української державності навесні 2014 р., а згодом у бойових діях проти сил антитерористичної операції / операції Об'єднаних сил.

2. До воєнізованих таборів залучали місцевих неповнолітніх без гендерних обмежень, усіх соціальних верств, проте переважно такі групи дітей: членів «військово-патріотичних» клубів, гуртків, рухів; так званих кадетів — учнів «кадетських / козачих» класів закладів середньої освіти; дітей колишніх або діючих представників незаконних збройних формувань (дітей «силовиків» розглядали як майбутній кадровий ресурс для комплектування таких структур). Проте не всі жителі «республік» (ймовірно, суто «цивільні») схвалювали участь неповнолітніх у подібних заходах, зокрема допуск дітей до стрілецької зброї [27].

3. Короткостроковість таборів і їх сезонність (здебільшого у літній канікулярний період) загалом не дає підстав вважати високими показники ефективності військової підготовки і набуття підлітками достатніх знань та умінь. Однак їхня нетривалість давала змогу залучати значну кількість неповнолітніх за короткий період часу (від кількох десятків до двох сотень учасників), одна зміна стаціонарного літнього дитячого табору могла охоплювати близько 200—250 дітей.

4. Програма таборів передбачала базову військову підготовку (стройову, тактичну, вогневу, фізичну, медичну тощо) неповнолітніх: виконання вправ зі стрільби з автомата із різних положень, його збирання і розбирання; виконання вправ із метання ручних гранат; виконання вправ на фізичну витривалість, набуття технік рукопашного бою та скелелазіння; вивчення основ ви-

живання в екстремальних умовах, орієнтування на місцевості та топографії; опанування навичок надання першої домедичної допомоги; освоєння методів поводження із вибухонебезпечними предметами; вивчення технік огляду і конвоювання. Ідеологічна складова (так зване військово-патріотичне виховання) роботи таборів була спрямована на індоктринацію «республіканського патріотизму», заохочення неповнолітніх до вступу і проходження «військової служби» в НЗФ, а також, відповідно, формування образу ворога, для протистояння якому і здійснювалась підготовка.

5. Табори, розгорнуті на тимчасово окупованих територіях Донбасу (переважно на тренувальних базах місцевих незаконних збройних формувань) і особливо при військових частинах (підрозділах) ЗС РФ, функціонували за військовим зразком: організаційна структура (роти, взводи); взаємовідносини відповідно до вимог загальновійськових статутів (підпорядкованість, субординація); розміщення (проживання у військових наметах, казармах) і режим дня (підйом о 6-й годині ранку); носіння військової форми одягу та символіки; проведення щоденних занять, зокрема з використанням бойової зброї тощо.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок. Після початку збройного конфлікту на сході України у 2014 р. неповнолітні учасники незаконних збройних формувань проходили військову підготовку у спеціалізованих таборах, де набували базових знань і умінь із військової справи, а також проходили ініціацію як «громадяни республік», «виховуючись» в умовах бойових дій. У подальшому так зване військово-патріотичне виховання молоді тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей набуло всеосяжного характеру через мілітаризацію місцевої «системи освіти» і дозвілля. Окупаційні адміністрації «республік» спрямовували зусилля на залучення максимальної кількості місцевої молоді до різноманітних позаурочних заходів «спортивно-оборонного» і «військово-спортивного» спрямування — «військово-патріотичних» воєнізованих таборів. Програма їхньої роботи була загалом типовою і мала на меті здійснення базової військової підготовки неповнолітніх, формування і посилення антиукраїнських настроїв (насамперед серед дітей, які народились за період окупації), а також мотивування до подальшого комплектування незаконних збройних формувань.

Посилення інтересу молоді до подібних заходів здійснювалось за рахунок «атрибутів дорослості»: військової форми одягу, допуску до зброї, зокрема бойової, тощо. Організація воєнізованих таборів для дітей і юнацтва на території РФ спрямовувалась на «легалізацію» псевдореспублік, позиціонування їх як «незалежних державних суб'єктів», і як результат — підвищення рівня лояльності з боку місцевої молоді як до окупаційних адміністрацій, так і до самої Російської Федерації.

Військову підготовку неповнолітніх із тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей у воєнізованих таборах можна розглядати як порушення Закону України «Про охорону дитинства», що забороняє про-

паганду війни, а також навчання дітей з метою використання у збройних конфліктах або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, і свідчить про намір військово-політичного керівництва Росії та підконтрольних їй окупаційних адміністрацій вербувати і використовувати місцеву молодь у збройному конфлікті проти України. Після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України 24.02.2022 у бойових діях було зафіксовано участь колишніх «вихованців» «військово-патріотичних» клубів. З огляду на це можна припустити, що значна кількість молодих людей, мобілізованих до лав незаконних збройних формувань «ДНР / ЛНР», свого часу проходила базову військову підготовку у місцевих воєнізованих таборах.

Зважаючи на виклики, які постали перед нашою державою після окупації інших територій України, ґрунтовних наукових студій потребує «система військово-патріотичного виховання» в «ДНР / ЛНР» (у географічних межах 24.02.2022) для вироблення механізмів протидії впливу Російської Федерації на молодь України в інших регіонах.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Pashkova, O. Militaryzatsiia molodi yak skladova rosiiskoi polityky na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Donetskoi i Luhanskoii oblasti. *Abstracts of Papers "21: Hibrydna ahresiiia Rosiiskoi Federatsii: dosvid protydyi Ukrainy, naslidky dlia Yevropy"*. Kyiv, 2022. 54-59 [in Ukrainian].
[Пашкова О. Мілітаризація молоді як складова російської політики на тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей. Гібридна агресія Російської Федерації: досвід протидії України, наслідки для Європи: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 листоп. 2021 р.). Київ, 2022. С. 54—59].
2. Vermenych, Ya.V. Donbas yak porubizhnyi rehion: terytorialnyi vymir. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Верменич Я.В. Донбас як порубіжний регіон: територіальний вимір. Київ, 2015. 69 с.].
3. Donbas in v ethno-political Dimension. Kyiv, 2014 [in Ukrainian].
[Донбас в етнополітичному вимірі. Київ, 2014. 584 с.].
4. Horbulin, V.P. (Ed.). Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front. Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
[Світова гібридна війна: український фронт / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ, 2017. 496 с.].
5. Na territorii Doneckoj oblasti dejstvovali voennye lagerya dnr s polnym vooruzheniem s 2009 goda. URL: <https://novosti.dn.ua/article/4926-na-terytoryy-doneckoy-oblasty-deystvovaly-voennye-lagerya-dnr-s-polnym-vooruzheniem-s-2009-goda> [in Russian].
[На территории Донецкой области действовали военные лагеря днр с полным вооружением с 2009 года. URL: <https://novosti.dn.ua/article/4926-na-terytoryy-doneckoy-oblasty-deystvovaly-voennye-lagerya-dnr-s-polnym-vooruzheniem-s-2009-goda> (дата звернення: 30.12.2022)].
6. Gonchar, M. (Ed.). Gibressiya Putina. Nevoennye aspektyi voyn novogo pokoleniya. Kyiv, 2016. URL: <http://geostrategy.org.ua> [in Russian].
[Гибрессия Путина. Невоенные аспекты войн нового поколения: Фрагменты исследования Центра глобалистики «Стратегия XXI» в рамках проекта «Антарес» /

- Ред. М. Гончар. Київ, 2016. 62 с. URL: <http://geostrategy.org.ua> (дата звернення: 30.12.2022)].
7. Klymenko, O. Zaluchennia ditei do uchasti v zbroinykh konfliktakh: modeli ta metody verbuvannia (ukrainskyi dosvid). *Sotsiologichni studii*. 2019. 2 (15): 13-20 [in Ukrainian].
[Клименко О. Залучення дітей до участі в збройних конфліктах: моделі та методи вербування (український досвід). *Соціологічні студії*. 2019. № 2 (15). С. 13—20].
 8. Pashkova, O. (2021). Participation of minors in illegal armed groups as an element of influence on the moral and psychological state of the representatives of the anti-terrorist operation. *Abstracts of Papers "21: Spilni dii viiskovykh formuvan i pravookhoronnykh orhaniv derzhavy: problemy ta perspektvy"*. Odesa, 2021. 351-352.
 9. Za verbuvannia i zaluchennia ditei u viiskovi dii vynuvatci vidpovidalnosti ne nesut, — pravozakhysnyky. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/invl-children [in Ukrainian].
[За вербування і залучення дітей у військові дії винуватці відповідальності не несуть, — правозахисники. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/invl-children (дата звернення: 30.12.2022)].
 10. Bilousov, Yu., Korynevych, A., Martynenko, O., Matviichuk, O., Pavlichenko, O., Romenskyi, Ya., et al. Ti, shcho perezhlyu peklo: svidchennia zhertv pro mistsia nezakonnnykh uviaznen na Donbasi. Kyiv: Koalitsiia hromadskykh orhanizatsii ta initsiatyv "Spravedlyvist zarady myru na Donbasi". Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
[Ті, що пережили пекло: свідчення жертв про місця незаконних ув'язнень на Донбасі / Коаліція громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі». Белоусов Ю.Л., Кориневич А.О., Мартиненко О.А., Матвійчук О.В., Павліченко О.М., Роменський Я.В., Швець С.П. Київ, 2015. 84 с.].
 11. Bardiak, Ye., Biliakova, M., Hrytsenko, N., Kaplun, N., Kotliarova, K., Kurovska, H., et al. Misto, z yakoho pochalasia viina / Є. Бардяк, М. Білякова, Н. Гриценко, Н. Каплун, К. Котлярова, Г. Куровська, А. Москаленко, Н. Нестеренко, С. Проценко; за заг. ред. А. Удовенка. Київ, 2020. 252 с.].
 12. Krotiuk, V.A. (Ed.) Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsypynarnyi dyskurs. Kharkiv, 2021 [in Ukrainian].
[Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс / за ред. В.А. Кротюка. Харків, 2021. 558 с.].
 13. Movchan, S., Sulialina, M., Halai, A. The situation in the educational sphere in the temporarily occupied territory of Ukraine. Kyiv, 2020. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf [in Ukrainian].
[Мовчан С., Суляліна М., Галай А. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014—2019 рр.). Київ, 2020. 59 с. URL: https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf (дата звернення: 30.12.2022)].
 14. Romantsova, S. Osoba zlochyntsia-terorysta: kryminolohichni ohliad. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. 1 (4): 134-138 [in Ukrainian].
[Романцова С. Особа злочинця-терориста: кримінологічний огляд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 1 (4). С. 134—138].
 15. Na okupovanii Donechchyni dity zhyvut u voiennykh nametakh "Bryhady Vostok". URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/donetsk-bryhada-vostok [in Ukrainian].

- [На окупованій Донеччині діти живуть у воєнних наметах «Бригади Восток». URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/donetsk-bryhada-vostok (дата звернення: 30.12.2022)].
16. 200 ditei proishly viiskovu pidhotovku v s. Blahodatne Amvrosiivskoho raionu. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/blahodatne [in Ukrainian].
[200 дітей пройшли військову підготовку в с. Благодатне Амвросіївського району. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/blahodatne (дата звернення: 30.12.2022)].
17. 30 ditei hotuvalysia voiuvaty v tabori “Zashchytynk Otechestva”. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/zuyiv-landscape-park [in Ukrainian].
[30 дітей готувалися воювати в таборі «Защитник Отечества». URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/zuyiv-landscape-park (дата звернення: 30.12.2022)].
18. U “Lisovykh prostorakh” ponad 750 ditei pidhotuvaly do viiny. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/lisovi-prostory [in Ukrainian].
[У «Лісових просторах» понад 750 дітей підготували до війни. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/lisovi-prostory (дата звернення: 30.12.2022)].
19. Burov, S., Lazarenko, O., Ianova, G., Nekrasova, A., Shcherbachenko, V. Involvement of children in armed formations during the military conflict in Donbas. *Eastern-Ukrainian centre for civic initiatives*. Warsaw, 2016. 1-15.
20. U Donetsku proishly zmahannia dlia proroisiiyskykh boiovykiv i yikhnykh ditei. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/donetsk-competition [in Ukrainian].
[У Донецьку пройшли змагання для проросійських бойовиків і їхніх дітей. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/donetsk-competition (дата звернення: 30.12.2022)].
21. Gresʹ, P. E.N.O.T. i kroszki. 2018. URL: https://novgaz-rzn.ru/nomer15112018_44/3794.html [in Russian].
[Гресь П. Е.Н.О.Т. и крошки. 2018. URL: https://novgaz-rzn.ru/nomer15112018_44/3794.html (дата звернення: 30.12.2022)].
22. Coynash, H. Russian-controlled “Donetsk republic” creates “children’s army” to instill “correct views”. 2019. URL: <https://khp.org/en/1554577631>
23. Podannia vid koalitsii “Spravedlyvist zarady myru na Donbasi”. Kyiv, 2017. URL: <https://www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-94685607> [in Ukrainian].
[Подання від коаліції «Справедливість заради миру на Донбасі» для третього циклу універсального періодичного огляду. Київ, 2017. 24 с. URL: <https://www.slideshare.net/DonbassFullAccess/ss-94685607> (дата звернення: 30.12.2022)].
24. Ditei okupovanoho Donbasu i Sirii navchaiut viiskovii spravi v Rosii. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/kovrov [in Ukrainian].
[Дітей окупованого Донбасу і Сирії навчають військовій справі в Росії. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/kovrov (дата звернення: 30.12.2022)].
25. Dity viiny: yak “DNR” ta “LNR” vykhovuie nove pokolinnia zakhysnykiv Donbasu. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroinomu-konflikti/rights_violations/military-camps [in Ukrainian].

- [Діти війни: як «ДНР» та «ЛНР» виховує нове покоління захисників Донбасу. URL: https://jfp.org.ua/rights/porushennia/violation_categories/dity-u-zbroynomu-konflikti/rights_violations/military-camps (дата звернення: 30.12.2022)].
26. Zubchenko, S. Dity viyny: yak Rosiia zaluchaie ukrainsku molod iz tymchasovo okupovanykh terytorii do terorystychnoi diialnosti. 2016. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchaye-ukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriy-do-teroristichnoyi-diyalnosti-.html> [in Ukrainian].
[Зубченко С. Діти війни: як Росія залучає українську молодь із тимчасово окупованих територій до терористичної діяльності. 2016. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/diti-viyni-yak-rosiya-zaluchaye-ukrayinsku-molod-iz-timchasovo-okupovanih-teritoriy-do-teroristichnoyi-diyalnosti-.html> (дата звернення: 30.12.2022)].
27. Strizhova, O. Voennye lagerya "LNR": "zombirovanie" detej ili celenapravlenneya podgotovka armii. 2016. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/27824036.html> [in Russian].
[Стрижова О. Военные лагеря «ЛНР»: «зомбирование» детей или целенаправленная подготовка армии. 2016. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/27824036.html> (дата звернення: 30.12.2022)].
28. Neliberalnoe vospitanie v Luganskoj Respublike. URL: <http://www.novoross.info/lugansk/56419-neliberalnoe-vospitanie-v-luganskoj-respublike-foto.html> [in Russian].
[Нелиберальное воспитание в Луганской Республике. URL: <http://www.novoross.info/lugansk/56419-neliberalnoe-vospitanie-v-luganskoj-respublike-foto.html> (дата звернення: 30.12.2022)].

Retrieved / Надійшла 22.01.2023

Olha PASHKOVA

Candidate of Historical Science (Ph D in History),
Researcher of Research Centre for Military History
The National Defence University of Ukraine named
after Ivan Cherniakhovskiy (Kyiv, Ukraine)
blackswift@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0002-6525-4613>

MILITARY CAMPS FOR MINORS IN THE TEMPORARY
OCCUPIED TERRITORIES OF THE DONETSK
AND LUHANSK REGIONS: ORGANIZATIONAL
AND CONTENT ASPECTS OF THE WORK

In 2014, to oppose the state authorities of Ukraine, in some areas of Donetsk and Luhansk regions, illegal armed groups were formed, including young people under the age of 18. Some of the minors underwent appropriate training in paramilitary camps that sprung up spontaneously in the temporarily occupied territories of Donbas in 2014. In the future, the occupation administrations of the so-called republics started "systematic" work on the militarization of local youth: both through the sphere of education and in extracurricular time. The purpose of the study is to reveal the features of the militarization of youth in the temporarily occupied territories of the Donetsk and Luhansk regions through the activities of paramilitary camps. The research methodology consisted of historical-genetic and historical-systemic methods. The conducted research is based on a complex of sources: official reports of the state authorities of Ukraine — the Office of the Prosecutor General of Ukraine, the Ombudsman for Human

Rights; data collected by human rights organizations; photo and video materials; messages in social networks; publications of mass media, including those controlled by self-proclaimed bodies in the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions; messages from “official electronic resources” of self-proclaimed authorities in the temporarily occupied territories of Donetsk and Luhansk regions. Main results of the study. Based on the analysis of the activities of the paramilitary camps, it was possible to single out the main aspects of their work, the main subjects, the peculiarities of functioning, etc. The “system of military-patriotic education” in the quasi-formations in Donbas needs further study if it is considered a fully approved system of influence on children and youth by the Russian Federation for planting in other territories of Ukraine occupied by it.

Keywords: *paramilitary camp, military training, militarization, youth, minors, temporarily occupied territory, Ukraine, Donbas, Russian Federation.*